

ОПІР НАЧАЛЬНИКОВІ АБО ПРИМУШУВАННЯ ЙОГО ДО ПОРУШЕННЯ СЛУЖБОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ: МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЦИХ ЗЛОЧИНІВ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. У ст. 404 Кримінального кодексу України об'єднано два склади злочинів: а) опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, та б) примушування цих осіб до порушення покладених на них обов'язків з військової служби.

Опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує обов'язки з військової служби, і примушування його до порушення цих обов'язків являє собою відкриту протидію службовій діяльності військовослужбовців чи спробу зміни змісту цієї діяльності всупереч інтересам військової служби.

Суспільна небезпека цих злочинів визначається тим, що вони ускладнюють, а інколи унеможливають нормальну службову діяльність командирів (начальників) чи інших військовослужбовців з виконання покладених на них обов'язків, підривають їхній авторитет. При цьому посягання на порядок несення або проходження військової служби носить відкритий зухвалий характер. Опір і примушування часто здійснюються з насильством над особою начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, що значно підвищує її суспільну небезпеку.

Безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 404 КК, є порядок військової підлеглості, який забезпечує нормальну службову діяльність командирів (начальників) чи інших осіб, що виконують обов'язки з військової служби, а також життя і здоров'я вказаних осіб, тому що опір і примушування можуть супроводжуватися насильством над їх особистістю.

З об'єктивної сторони опір являє собою перешкоджання начальнику чи іншій особі виконання покладених на нього обов'язків з військової служби. При опорі винний намагається не допустити виконання начальником чи іншою особою службових обов'язків, не дати їм можливості діяти в даній конкретній обстановці відповідно до закону, вимог статутів Збройних Сил України чи наказу начальника. Це, скажімо, випадки заборони патрульному наряду затримати військовослужбовця, що порушує громадський порядок тощо. Чиненню опору передують зазвичай те чи інше порушення з боку військово-

вослужбовця військової дисципліни чи громадського порядку, а опір є відповідною реакцією на правомірні дії начальника чи іншої особи, спрямовані на припинення цього порушення. При цьому опір може бути спрямований щодо начальника або іншої особи як самим порушником дисципліни, так і іншими військовослужбовцями, що знаходяться на місці події. Опору може передувати непокора начальників. Злочин, що розпочався з непокори, переходить у більш тяжке посягання на порядок військової підлеглості, тому дії винного належить кваліфікувати за ст. 404 КК.

Під примушуванням розуміють дії, спрямовані на те, щоб змусити начальника чи іншу особу порушити покладені на них обов'язки з військової служби, тобто здійснити незаконні дії в інтересах того, хто примушує, чи діяти всупереч інтересам служби. За наявності опору винний сам, своїми діями не дає можливості начальнику чи іншій особі виконати обов'язки з військової служби, а за умови примушування він намагається змусити їх діяти всупереч інтересам військової служби. Як примушування необхідно кваліфікувати, зокрема, випадки, коли солдати і матроси шляхом застосування різних форм насильства намагаються змусити сержантів і старшин, пізніше за них призначених на військову службу, створити їм полегшені умови військової служби – зокрема, не призначати в наряди, не вимагати суворого дотримання розпорядку дня, звільняти від господарських робіт тощо. Примушування передбачає висунення до начальника (іншої особи) конкретної вимоги про здійснення чи нездійснення ним певних дій всупереч інтересам військової служби. Насильство (погроза) щодо начальника на підставі незадоволення його службовою діяльністю, але без пред'явлення конкретних вимог не може бути визнано порушенням, якщо навіть підлеглий цим добивається зміни службової діяльності начальника. Подібні дії можуть бути кваліфіковані за ст. 405 КК.

Опір може бути здійснено без насильства і без погрози застосування насильства (скажімо, військовослужбовець, затриманий патрулем за порушення громадського порядку, чинить опір патрульним під час транспортування його, упирається, виривається від них, але насильство щодо них не застосовує). Примушування завжди здійснюється із застосуванням фізичного чи психічного насильства над особою начальника чи іншої людини. На відміну від непокори, опір і примушування можуть мати місце не лише щодо начальника, але й щодо будь-якого військовослужбовця, який виконує покладені на нього обов'язки з військової служби. При цьому під виконанням обов'язків з військової служби розуміють не сам по собі факт перебування особи на військовій службі, а виконання конкретних обов'язків, покладених на неї законом, статутами Збройних сил України чи наказами командирів (начальників). У конкретних випадках особа може приступити до виконання обов'язків з військової служби раптово. Наприклад, якщо начальник зустрів у місті свого підлеглого, який порушує громадський порядок, і почав вимагати припинити ці дії, то він вступає у військово-службові відносини, виконує обов'язки з військової служби. Опір чи примушування щодо інших осіб можливі у випадках, коли вони виконують будь-які спеціально покладені на них обов'язки з військової служби, приміром, обов'язки вартового, патрульного, днювального

тощо. Опір може бути вчинено лише під час виконання начальником чи іншою особою тих чи інших обов'язків з військової служби; примушування в більшості випадків також здійснюється під час виконання начальником чи іншою особою конкретних обов'язків з військової служби. Але винний може примушувати начальника чи іншу особу, що не виконує в даний момент ці обов'язки, до порушення обов'язків з військової служби у зв'язку з його наступною діяльністю в майбутньому. Для закінченого складу злочину не вимагається, щоб у результаті опору начальник відмовився чи позбувся можливості виконання покладених на нього обов'язків зі служби, а за умови примушування – порушив ці обов'язки. Саме заборона виконання службових обов'язків чи примушування до їх порушення утворюють закінчений злочин.

Із суб'єктивної сторони опір і примушування можуть бути здійснені лише з прямим умислом. Винний, коли чинить опір, має на меті завадити, не дати можливості начальнику чи іншій особі виконати покладені на нього обов'язки з військової служби, а за умови примушування – змусити його порушити ці обов'язки шляхом незаконних дій всупереч інтересам військової служби. У тих випадках, коли опір чи примушування спричинили настання тяжких наслідків (ч. 2 ст. 404 КК), необхідно встановити причинний зв'язок між опором (примушуванням) і наслідками, що настали, а також суб'єктивне ставлення винного до цих наслідків. Ставлення суб'єкта до них може бути умисним чи необережним, якщо ж особа не передбачала і за обставинами не могла і не повинна була передбачити настання тяжких наслідків, то вони не можуть бути визнані обтяжуючими і злочин у цьому випадку необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 404 КК.

Суб'єктом злочину є військовослужбовець (військовозобов'язаний під час зборів), який є підлеглим щодо відповідного начальника, а також інший військовослужбовець, якщо опір (примушування) вчинено ним щодо особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби. У разі, коли дії, які з зовнішнього боку полягають в опорі, вчинюються військовослужбовцем щодо особи, яка не є для нього начальником і не виконує в цей час обов'язків з військової служби (наприклад, солдатом – щодо сержанта іншої військової частини), вони з урахуванням конкретних обставин справи можуть кваліфікуватися як порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості або як злочин проти авторитету органів державної влади тощо.

Стаття 404 КК передбачає три види опору чи примушування. За ч. 1 цієї статті, підлягають кваліфікації опір і примушування, здійснені без обтяжуючих обставин. Сюди відносять здійснення опору без насильства; опір або примушування, що супроводжувались погрозою, вбивством, завданням тілесних ушкоджень чи побоїв, а також опір і примушування, здійснені з застосуванням різних видів фізичного насильства над особою начальника чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби. При цьому фізичне і психічне насильство не становлять самостійного злочину, а охоплюються ч. 1 ст. 404 КК.

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 404 КК необхідно, щоб його було здійснено групою осіб чи із застосуванням зброї або це мають бути такі дії, що

спричинили тяжкі наслідки. Але якщо, скажімо, під час затримання двох військовослужбовців здійснює опір патрульним один із них, а другий затримання не перешкоджає, а під час руху до Військової служби правопорядку намагається здійснити втечу від патрульних і, будучи зупиненим одним із них, здійснює йому опір, тобто кожен із військовослужбовців діє самостійно, незалежно один від одного, то їхні дії не містять ознак групового опору і відповідальність для кожного повинна наступати за ч. 1 ст. 404 КК. Використання при здійсненні опору чи примушуванні предметів господарського або іншого призначення (наприклад, сокири, палиці тощо) не дає підстав для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 404 КК.

Під зброєю у ч. 2 ст. 404 КК треба розуміти будь-яку зброю, що фактично може використовуватися військовослужбовцями різних військових формувань під час виконання обов'язків з військової служби і застосовуватися при опорі або примушуванні, зокрема, в умовах воєнного стану, а саме: а) будь-яку вогнепальну зброю, артилерійську (гармати, гаубиці, міномети) та стрілецьку (револьвери, пістолети, автомати тощо); б) інші звичайні засоби ураження, зокрема мінну та запалювальну зброю; в) холодну зброю (багнет, кортик, шабля тощо); г) газову зброю нервово паралітичної дії; пневматичну зброю калібру понад 4,5 мм зі швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; спеціальну зброю для стрільби гумовою кулею; електрошокову зброю; д) вибухову зброю. Застосування зброї означає фактичне використання її для фізичного чи психічного впливу на начальника або іншу особу, яка виконує обов'язки з військової служби. Погрози відкритою зброєю, розмахування нею і таке інше повинні бути визнані застосуванням зброї. Цими діями винний досягає психічного впливу на начальника, паралізує його волю і таким чином полегшує досягнення своїх злочинних цілей. Але не може вважатися застосуванням зброї сама лише словесна погроза, що не супроводжувалась конкретними діями зі зброєю.

До тяжких наслідків у ч. 2 ст. 404 КК слід відносити смерть однієї або більше осіб, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній, двом чи більше особам. При цьому умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне начальнику або іншій особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, а також їх необережне вбивство потребують додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. ст. 121 або 119 КК. Умисне заподіяння вказаним особам середньої тяжкості тілесного ушкодження внаслідок примушування їх до порушення обов'язків з військової служби або опору, поєднаного з залякуванням потерпілого, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 122 і ч. 1 ст. 404 КК. Умисне вбивство начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, кваліфікується тільки за ч. 4 ст. 404 КК. Спричинення внаслідок опору (примушування) побоїв, умисного легкого тілесного ушкодження, а також спричинення внаслідок опору, не поєднаного із залякуванням начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження повністю охоплюється ч. 1 ст. 404 КК. До тяжких наслідків можна віднести також катастрофу, аварію, найбільш серйозні форми підриву

військової дисципліни та боєготовності підрозділу, військової частини тощо, якщо вони перебували у причинному зв'язку із вчиненням опору або примушування.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення його в умовах воєнного стану або 2) в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 404 КК), а також 3) вчинення дій, передбачених ч. ч. 2 або 3 ст. 404 КК, якщо вони пов'язані з умисним вбивством начальника чи іншої особи, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби (ч. 4 ст. 404 КК). Умисне вбивство військовослужбовцем (військовозобов'язаним під час проходження зборів) начальника не у зв'язку з виконанням ним покладених на нього обов'язків з військової служби або примушування його до порушення обов'язків з військової служби кваліфікується за відповідною частиною ст. 115, або за ст. 118 КК. Якщо опір або примушування мали своїм наслідком замах на умисне вбивство начальника або іншої особи, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, злочин кваліфікується за ст. 15 і ч. 4 ст. 404 КК, оскільки цей особливо кваліфікуючий склад злочину побудований як матеріальний, і настання відповідних наслідків є умовою визнання злочину закінченим. Умисне вбивство начальника чи іншої особи, що виконувала обов'язки з військової служби, здійснене під час опору чи примушування, зокрема, супроводжуване обтяжуючими обставинами, передбаченими ч. 2 ст. 115 КК, не вимагають самостійної кваліфікації, воно охоплюється ч. 4 ст. 404 КК. Умисне вбивство вказаних осіб, здійснене хоча б і в зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи громадського обов'язку, але за відсутності ознак опору чи примушування (наприклад, вбивство начальника через помсту за його вимогливість у військовій службі) має бути кваліфіковане за ч. 4 ст. 404 КК. Злочини, передбачені ст. 404 КК, можуть бути здійснені в сукупності із хуліганством. На практиці інколи здійсненню опору начальнику чи іншому військовослужбовцю передують хуліганські дії з боку винного, виражені в грубому порушенні громадського порядку, безчинстві в громадських місцях, а опір є реакцією на заходи з зупинення хуліганських дій. Хуліганство як злочин проти громадського порядку не охоплюється ст. 404 КК. З іншого боку, опір начальнику чи іншому військовослужбовцю, що є військовим злочином, не може бути кваліфіковано за ст. 296 КК. Тому у випадках, коли опору начальнику чи іншому військовослужбовцю передують хуліганські дії, наявна реальна сукупність двох злочинів – військового і загальнокримінального. При цьому опір розглядатиметься і як особливо кваліфікований вид злісного хуліганства (опір представникові влади або представникові громадськості), і як злочин проти порядку несення або проходження військової служби. Необхідно мати на увазі, що опір і примушування, які здійснюються у присутності інших військовослужбовців, скажімо, у казармі, на заняттях, на варті можуть супроводжуватись порушенням внутрішнього порядку в підрозділі, нормального відпочинку особового складу тощо. Однак ці обставини самі по собі не дають підстав для кваліфікації діяння за ст. 296 КК. Будучи посяганням на встановлений порядок несення або проходження військової служби, опір і примушування завдають шкоди порядку військових відносин, що регулюються нормами військового законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У радянський період 1917–1991 рр. питання кримінально-правової характеристики військових злочинів, методики їх розслідування досліджувала ціла плеяда науковців того часу, серед них: Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражнік, Н.В. Васильєв, А.А. Герцензон, Н.І. Загородніков, С.М. Іншаков, А.С. Кобліков, В.Н. Кудрявцев, В.І. Курляндський, Р.А. Лопухов, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.А. Піонтковський, А.Н. Полев, Є.В. Прокопович, В.В. Романов, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, Б.С. Утєвський, В.М. Чхквадзе, В.П. Шупленков та інші.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяли увагу такі вчені, як: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богущький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та інші.

Мета статті полягає в спробі автора викласти методику розслідування злочинів, передбачених ст. 404 КК України, творчо опрацювавши ті надбання, які вже були напрацьовані раніше

Основні результати дослідження. Опір начальникові, а також особі, що виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, і примушування його до порушення службових обов'язків є одним із найнебезпечніших військових злочинів. Під час опору начальнику, тим більше за умови примушування до порушення службових обов'язків суб'єкт злочину діє зазвичай активно і завжди умисно. Розслідування таких злочинів у низці випадків ускладнюється тим, що злочинцю інколи вдається зникнути з місця події, у зв'язку з чим необхідно проводити розшук і встановлювати його особу.

Предмет доказування в кримінальному провадженні. Під час розслідування опору або примушування з'ясовуються наступні обставини. Чи мав місце опір (примушування), якщо мав, то хто і кому його чинив. При розслідуванні опору, як і при розслідуванні невиконання наказу, підлягає доказуванню, чи є військовослужбовець, щодо якого вчинено злочин, начальником чи особою, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, і які взаємовідносини між ними і правопорушником. Час і місце злочину – вчинення опору або примушування. Встановлення точного часу і місця злочину при розслідуванні опору має велике значення, особливо у тих випадках, коли злочинець зник і ведеться його розшук. Характер опору (примушування). За справою необхідно з'ясувати, в чому полягали злочинні дії особи, що чинила опір, виконанню яких обов'язків військовими службовими особами вони перешкождали, в якій формі фізичного чи психічного насильства було виражені, якими словами вона їх супроводжувала і чи не використовувала при цьому зброю чи інші предмети.

Винність військовослужбовця, що вчинив опір. При встановленні умислу підозрюваного повинен бути досліджений факт усвідомлення ним спрямованості злочинних дій проти командира (начальника). При цьому велике значення має з'ясування мотивів, якими керувався правопорушник, і мети, яку

він переслідував. Встановлення мотивів і мети дозволить, по-перше, відмежувати цей злочин від інших загальнокримінальних і військових злочинів, таких, скажімо, як насильницькі дії щодо начальника, хуліганство і, по-друге, допоможе встановити, що ж було фактично вчинено – опір чи примушування.

Склад злочинної групи, що здійснила опір або примушування. В тому випадку, коли опір (примушування) здійснили кілька осіб, встановлюється кількість учасників злочину, роль кожного з них у вчиненому, хто перший почав опір, хто є організатором і найактивнішим учасником злочину.

Обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного (обвинуваченого). Чи є обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання, передбачені ст.ст. 66, 67 КК, тощо. Шкідливі наслідки опору або примушування.

Причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. Їх з'ясування необхідно як для встановлення істини у справі, так і для їх запобігання.

Початкові дії слідчого. Залежно від часу, що минув від моменту злочину до початку розслідування, від місця здійснення злочину, від характеру і способу дій злочинця слідчий визначає і намічає найбільш доцільні початкові слідчі дії. Так, якщо в ході опору або примушування особи, що виконує обов'язки з військової служби, завдано ушкоджень, початковими слідчими діями будуть: огляд місця події, огляд одягу, судово-медична експертиза і допит начальника. Якщо злочинець невідомий, отримані під час допиту дані про нього допоможуть більш цілеспрямовано організувати і провести його розшук.

Допит начальника чи іншої особи, що виконувала обов'язки з військової служби. Під час допиту цих осіб з'ясовуються обставини, пов'язані з несенням ними обов'язків з військової служби. При цьому уточнюється, як вони були одягнуті, тобто чи свідчила їхня форма одягу про те, що вони військові службові особи і виконують певні службові обов'язки.

Під час допиту необхідно намагатися за можливістю з'ясувати всі відомі їм фактичні дані про предмет доказування. Важливо встановити, що було приводом до здійснення опору або примушування і яким чином розвивались і здійснювались злочинні дії винного: кількість, спрямованість, сила ударів, чи не використовував він зброю або інші предмети, які заважали діям військових службових осіб, якими словами супроводжував свої злочинні дії. У допитуваної особи необхідно також запитати, що нею було зроблено для подолання опору військовослужбовця, як той на це реагував, щодо кого ще він здійснив протиправні дії. Якщо потерпілий не знає військовослужбовця, який здійснив опір або примушування, то які дані словесного портрета пам'ятає і чи може він його впізнати, за якими ознаками. Якщо опір або примушування здійснено групою військовослужбовців, визначається кількість учасників злочину, в чому конкретно виражалися дії кожного з них, а також їх характерні ознаки. У допитуваного також варто з'ясувати, які наслідки злочину настали, чи немає в нього в зв'язку з цим скарг на стан здоров'я. Крім того, необхідно поцікавитись у нього, чи не залишив він сам на злочинці якихось слідів боротьби.

Слідчий огляд. Під час огляду місця події особлива увага звертається на обстановку, в якій мав місце опір або примушування, на знаходження слідів і

знарядь опору або примушування. Звертається увага на різні предмети військового обмундирування, на яких можуть бути ініціали чи прізвища їхніх власників, та інші позначки, а також сліди органічного походження: волосся, останки чого-небудь тощо, за якими потім вдається встановити, хто їх залишив чи кому вони належать.

Крім огляду місця події, проводять і інші види слідчого огляду, зокрема, огляд знарядь злочину. Під час огляду вогнепальної зброї звертають увагу на:

- а) наявність на ній слідів рук, крові, волосся тощо;
- б) положення частин, механізмів зброї, її технічного стану;

в) наявність порохової кіптяви в каналі стволу, патроннику, передній частині затвору, газовій камері. До огляду вогнепальної зброї доцільно залучити спеціаліста.

Якщо підозрюваним (обвинуваченим) застосовувалась холодна зброя, різного роду ножі та інші предмети, при їх знаходженні необхідно вжити заходів щодо зберігання слідів – накладень тканин потерпілого на лезі ножа. В пазах рукоятки ножа можуть бути різні мікросліди вмісту кишень обмундирування власника. За цими слідами можна буде встановити особу підозрюваного (обвинуваченого). Дуже детально, за допомогою ультрафіолетових та інфрачервоних променів оглядається обмундирування підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого на предмет виявлення на ньому плям крові та інших слідів. Характер пошкоджень обмундирування свідчатиме про силу опору, допоможе об'єктивно оцінити заяву підозрюваного (обвинуваченого) про те, що він нібито легко штовхнув чи «випадково зачепив» начальника. У необхідних випадках за участю лікаря проводиться огляд підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого для знаходження різних синців, подряпин, а також для встановлення на тілі особи, що оглядається, якихось особливих прикмет (татувань, шрамів тощо), які запам'ятались очевидцю злочину. Якщо є підстави підозрювати затриманого у стрільбі з пістолета, з зовнішнього боку кисті його руки робиться так звана парафінована проба, за допомогою якої інколи вдається вилучити з поверхні руки невидимі продукти неповного згорання пороху.

Розшук військовослужбовця, що здійснив опір або примушування. Для встановлення осіб, що здійснили опір або примушування, слідчий організовує і проводить слідчі (розшукові) дії й оперативно-розшукові заходи (негласні слідчі (розшукові) дії). Шляхом опитування, допитів, наведення довідок у військовій частині він з'ясує, хто міг бути на місці злочину і з яких причин вчинено опір. Із цією метою звертаються по допомогу до військового командування й армійської громадськості.

Оперативно-розшукову роботу (негласні слідчі (розшукові) дії) необхідно проводити згідно з вимогами гл. 21 КПК України 2012 р., Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Спочатку слідчо-розшукові дії носять характер перевірки найбільшої кількості військовослужбовців, які за вихідними даними могли бути причетними до злочину. Збираючи дані про правопорушника, слідчий намічає розшукові версії про те, де той може перебувати. Успіх розшуку на цьому першому

етапі залежить від визначення якнайповнішого, всеохоплюючого переліку місць можливого перебування злочинця.

По-перше, уточнюються всі військові частини, окремі підрозділи, дислоковані в даній місцевості, в яких він, судячи за його знаками розрізнення, може проходити військову службу.

По-друге, встановлюються військові частини, підрозділи, команди військовослужбовців, що тимчасово перебували в момент здійснення злочину в даній місцевості при слідуванні в ешелонах, на навчаннях, на господарській роботі тощо.

По-третє, через начальника органа управління Служби правопорядку в гарнізоні виявляють військовослужбовців, які були у відпустках, відрядженнях. Паралельно у військкоматі встановлюються особи, які нещодавно звільнилися в запас, які могли ще в цей час носити військову форму. Водночас, якщо пошук злочинця проводиться «по гарячих слідах», органом управління Служби правопорядку в гарнізоні організовується посилене патрулювання в місцях найбільш можливої його появи. Особи, що несуть патрульну службу в населеному пункті, на вокзалах, пристанях, сповіщаються про прикмети розшукуваної особи. До розшуку залучаються відповідні підрозділи Служби правопорядку. В необхідних випадках до розшуку залучають службово-розшукового собаку. Після визначення військових частин чи місць можливого перебування злочинця розшук його переноситься безпосередньо в ці місця, у військові частини, підрозділи. При їх великій кількості слідчий передусім вибирає ті, в яких найбільш можливе перебування злочинця, і там безпосередньо сам організовує проведення негласних слідчих (розшукових) дій, згідно з вимогами ч. 6 ст. 246 КПК України. В інших військових частинах аналогічну роботу виконують під його керівництвом інші особи, постійно підтримуючи з ним зв'язок. Від самого початку розшуку в кожній військовій частині збирають такі дані:

– хто був відсутній у підрозділі під час здійснення злочину і де були ці особи, коли, в якому вигляді, з ким вони повернулись у підрозділ, що розповідали товаришам по службі про причини своєї відсутності;

– за допомогою командирів, особливо низової ланки, армійської громадськості уточнюються військовослужбовці, схильні до пияцтва, грубих порушень військової дисципліни, образ, рукоприкладства;

– чи є дані про те, що військовослужбовець, який здійснив опір, зазнав ушкоджень. Командуванням через командирів підрозділів під час ранкових оглядів виявляються військовослужбовці з подібними ушкодженнями. За необхідності проводиться огляд (освідування) військовослужбовців, підозрюваних у вчиненні злочину;

– одночасно встановлюються особи, які можуть мати доказову інформацію про час повернення до підрозділу підозрюваної особи, її зовнішній вигляд, стан. Це – свідки з числа військовослужбовців, що несли службу внутрішнього наряду, днювальні, чергові у підрозділах, контрольно-пропускних пунктах тощо.

Наприкінці першого дня, в крайньому випадку – на другу добу від початку розшуку у слідчого повинні сконцентруватися вищезазначені дані по кожній військовій частині, що його цікавить.

Крім того, під час розшуку підозрюваного встановлюються свідки – очевидці самого злочину. Такі свідки бувають як із числа осіб, що не мають стосунку до військовослужбовців, так і з числа товаришів по службі, близьких товаришів правопорушника.

Пред'явлення для впізнання. Особи, на яких упала підозра, можуть бути пред'явлені для впізнання. При цьому треба мати на увазі, що сприйняття очевидцем події злочину часто проходить у поганих умовах видимості, а сама подія розвивається швидко. Часто увага потерпілого, свідка спрямована перш за все на подолання насильницьких дій правопорушника, внаслідок чого сам процес сприйняття зовнішнього вигляду правопорушника ніби відходить на другий план. Тому до заяв таких осіб про те, що вони можуть упізнати злочинця, треба ставитись критично, попередньо уточнити, в яких умовах, на якій відстані вони спостерігали за подією, що відбувалась, і за якими ознаками можуть упізнати злочинця.

Проведення обшуку (виїмки). Оскільки під час розслідування опору або примушування доводиться здебільшого мати справу з військовослужбовцями, обшук у них провадиться з урахуванням армійських умов та вимог ст. ст. 234–236 КПК України 2012 р.

По-перше, обшук у військовослужбовця, який перебуває у військовій частині, крім випадків, що не можуть бути відкладені, проводиться з попереднім повідомленням командування військової частини.

По-друге, готуючись до обшуку, необхідно попередньо дізнатись, які службові обов'язки виконує військовослужбовець, що підлягає обшуку і у зв'язку з цим – до яких об'єктів, придатних для переховування розшукуваних предметів, він має доступ. Під час особистого обшуку варто також звернути увагу на його обмундирування, наявність на ньому підозрюваних ушкоджень тощо.

По-третє, під час розслідування опору або примушування найчастіше доводиться розшукувати знаряддя злочину, які можуть бути легко сховані, а також предмети, які відкрито використовуються військовослужбовцями.

Допит особи, що здійснила опір або примушування. Однією з найбільш відповідальних слідчих дій є допит особи, що здійснила опір або примушування. Спочатку допитуваному пропонується розповісти все відоме в справі. Потім за необхідності їй ставлять запитання. Послідовність запитань може бути різною, але незалежно від цього повинні бути з'ясовані такі обставини: скільки часу допитуваний перебуває на військовій службі, яке його ставлення до неї, чи знайомий він з особою, якій чинив опір, якщо знайомий – які у нього службові та інші взаємовідносини, що передувало і стало приводом опору, які дії і в зв'язку з чим допустив військовослужбовець, що чинив опір, якими мотивами він керувався і якої мети намагався досягти.

Під час допиту необхідно деталізувати дії винного, встановлюючи, в чому конкретно вони проявились і проти якої особи були спрямовані. Не можна обмежуватися фіксацією дій злочинця невизначеними виразами: «чинив опір», «не підкорявся», «не хотів іти».

За умови використання підозрюваним (обвинуваченим) зброї з'ясовується, де він її взяв, яким чином отримав до неї доступ, куди потім дів,

яку мету переслідував, застосовуючи зброю під час опору. Якщо його дії супроводжувались намаганням убити начальника, з'ясовуються мотиви і мета вбивства, під час допиту в підозрюваного (обвинуваченого) з'ясовують причини й умови, що сприяли вчиненню ним злочину.

Особливу складність представляє допит учасників групового опору або примушування. Під час допиту осіб, що здійснили опір або примушування, з'ясовується не лише роль кожного з них у вчиненому, але й встановлюється також, як вони оцінювали дії один одного, якою мірою окрема поведінка кожного з них впливала на поведінку інших, спонукало до здійснення тих чи інших злочинних дій іншими співучасниками.

Подальше розслідування. Після виконання першочергових і насамперед невідкладних слідчих дій плануються і проводяться такі слідчі дії:

Допит свідків. Із числа свідків допитують, по-перше, очевидців злочину, під час допитів яких спочатку уточнюють обставини, що передували опору або примушуванню, потім з'ясовують, у чому виражалися дії підозрюваного (обвинуваченого), характер, спрямованість його дій, які вимоги до нього пред'являлися військовими службовими особами і як ці особи діяли в обстановці, що склалася. Якщо особу правопорушника не встановлено, свідків детально допитують про його прикмети, а також з'ясовують у нього, чи може він упізнати злочинця і за якими ознаками. Для більш об'єктивної оцінки його показань уточнюється, в яких умовах він спостерігав за дією, де перебував у момент вчинення злочину.

По-друге, допитують свідків, які самі хоч і не були очевидцями злочину, але знають про нього зі слів правопорушника. Від цих свідків іноді вдається дізнатись про суб'єктивне ставлення підозрюваного (обвинуваченого) до своїх дій, чи усвідомлював він, що здійснив злочин проти начальника. Допитувати таких свідків краще, коли підозрюваний перебуває поза контактом із ними.

Слідчий експеримент (відтворення обстановки й обставин події). Якщо злочин здійснено в умовах недостатньої видимості і правопорушник, намагаючись ввести слідство в оману, заявляє, що не бачив, кому чинив опір, не знає, що опирався начальнику чи іншим особам, які виконували обов'язки з військової служби, проводять слідчий експеримент для визначення можливості сприйняття за вимогами, передбаченими ст. 240 КПК України 2012 р.

Експертизи при розслідуванні опору. Однією з найпоширеніших експертиз у справах даної категорії є судово-медична експертиза, за допомогою якої з'ясовують такі питання:

- який характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого, їх локалізація (у разі смерті – причин її настання);
- яким знаряддям заподіяно ушкоджень і в який спосіб;
- яка давність заподіяння ушкоджень;
- яка кількість завданих ударів і яка послідовність їх завдання.

Можуть бути поставлені й інші запитання. За наявності в підозрюваного (обвинуваченого) тілесних ушкоджень, а також скарг на стан здоров'я в зв'язку з заподіянням йому ударів під час затримання його також направляють на судово-медичну експертизу. А обставини заподіяння цих, навіть найбільш

незначних ушкоджень, повинні бути досліджені і за ними прийняте відповідне рішення.

За розслідуваною категорією кримінальних справ може бути проведено, крім судово-медичної, судово-психіатричну експертизу для з'ясування психічного стану особи, що здійснила опір або примушування, її придатності до несення військової служби за психічним станом. Часто проводять також криміналістичні експертизи. Їх кілька видів. Приміром, якщо злочинцем застосовувалась вогнепальна зброя, з якої здійснено постріли, призначається комплексна судова медико-балістична експертиза, на вирішення якої ставляться питання про те, які є сліди пострілів на потерпілому чи на інших об'єктах, у якому положенні знаходилася зброя в момент стрільби. Крім того, за допомогою судово-балістичної експертизи встановлюється, чи була вогнепальна зброя в підозрюваного (обвинуваченого) в технічно справному стані, чи можлива з цієї зброї мимовільна стрільба, чи переведення запобіжника без стороннього впливу (якщо ця зброя – автомат). З'ясування цих питань дозволить перевірити заяву підозрюваного (обвинуваченого) про те, що він нібито не хотів стріляти, що стрільба виникла випадково, наприклад, від падіння зброї тощо. Якщо підозрюваний (обвинувачений) застосовував ніж чи іншу подібну зброю, її вилучають і направляють на криміналістичну експертизу для встановлення того, чи належить вона до холодної зброї. У криміналістиці холодною зброєю називають предмети, що спеціально виготовлені для безпосереднього заподіяння тілесних ушкоджень, призначені для нападу і активного захисту, а також не мають прямого виробничого чи господарсько - побутового призначення.

При знаходженні на одязі злочинця, потерпілого, знаряддях злочину слідів органічного походження призначається судово-медична експертиза речових доказів. Нині широке поширення має так звана експертиза з дослідження мікрочасток органічного і неорганічного характеру, які можуть залишитися на об'єкті і досліджуються іншими предметами – носіями речовин.

Висновки. Знання слідчими та іншими особами, які в силу своїх службових обов'язків займаються досудовим розслідуванням та судовим розглядом, кримінально-правової характеристики злочинів, передбачених ст. 404 КК України, та методики їх розслідування зумовить проведення досудового розслідування в максимально короткі терміни і сприятиме дотриманню засад кримінального провадження на всіх його стадіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абрамин В.Н., Антонов В.П., Романов В.В.* Криміналістика: учебник / В.Н. Абрамин, В.П. Антонов, В.В. Романов. – М. : Военный Краснознамённый институт, 1983. – 455 с.
2. *Андрусів Г.В.* Військові злочини // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова [та ін.]; за ред. П.С. Матишевського [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 845–884.

3. *Ахметшин Х.М.* Квалификация воинских преступлений: Учебное пособие / Под ред. А.С. Кобликова. – М. : Военный институт, 1977. – 80 с.

4. Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, В.Н. Кудрявцев, В.И. Шанин; под редакцией Н.Ф.Чистякова. – М. : Военно-политическая академия имени В.И.Ленина, 1970. – С. 34 – 76.

5. Воинские преступления: Учебник / Х.М. Ахметшин, Н.В. Васильев, А.А. Герцензон [и др.]; отв. ред. Г.Н. Пуговкин. – М. : Военно-юридическая академия, 1956. – 287 с.

6. *Волостнов П.А.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов. Ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор И.Я. Козаченко, доктор юридических наук, профессор З.А. Незнамова, кандидат юридических наук, доцент Г.П. Новоселов. – М. : ИНФРА М–НОРМА, 1997. – 768 с.

7. *Дячук С.І.* Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К. : Атіка, 2001. – 176 с.

8. *Дячук С. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка. – К. : «ФОРУМ», 2005, у трьох книгах / Кн. 3: Особлива частина. – Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. – 584 с.

9. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления (комментарий). – М. : Юрид. лит., 1969. – 192 с.

10. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления: Комментарий / Под ред. А.Г.Горного. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.

11. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): Навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк [та ін.]; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

12. *Клименко В.А., Чагулі Г.І.* Військові злочини // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К. : Правові джерела, 1998. – С. 1012–1082.

13. *Клименко В.А.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду на 1 грудня 2001 р. / За ред. С.С.Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С. 845–899.

14. Комментарий Закона об уголовной ответственности за воинские преступления: / Под ред. А.Г. Горного. – М. : Юрид. лит., 1981. – 152 с.

15. *Криволапов Г.Г.* Преступления против военной службы // Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. Н.И. Ветрова и Ю.И. Ляпунова / Г.Г.Криволапов. – М. : Новый Юрист, 1998. – С.709-733.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіц. текстів) – К. : Алерта, 2012. – 304 с.

17. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.

18. Осмотр места происшествия: (справочник следователя). – М. : Юрид. лит. 1979. – 223 с.

19. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: Учеб. пособие / Под ред. проф. Н.И. Клименко. – К. : НВТ «Правник», 2001. – 172 с.

20. Памятка для молодых военных следователей о первичных и неотложных следственных действиях / Военная прокуратура ККВО. – К., 1971. – 26 с.

21. *Панов М.І., Харитонов С.О.* Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С.1082–1151.

22. *Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Х. : Харків юридичний, 2006. – 172 с.

23. Правовая основа планирования предварительного следствия как одна из гарантий обеспечения его законности. Памятка военному прокурору и следователю / Главная военная прокуратура. – М., 1988. – 20 с.

24. Преступления против военной службы: Учебник для вузов / Под ред. Н.А. Петухова. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2002. – 208с.

25. Расследование воинских преступлений / Под ред. А.Н. Полева – М. : 1973. – 187 с.

26. *Роцин О.І.* Книга криміналіста: Практ. посіб. / О.І. Роцин, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко. – К. : Україна, 1995. – 413 с.

27. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова – М. : ИНФРА-М, 1997. – IV, 732 с.

28. *Селиванов Н.А., Тербилов В.И.* Первоначальные следственные действия (изд. 2-е, испр. и допол.). – М. : Юрид. лит., 1969. – 296 с.

29. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. – М. : Юрид. лит, 1985. – 320 с.

30. Судебные экспертизы / Отв. ред. Н.А. Селиванов. – М. : Военное изд-во МО СССР, 1980. – 192 с.

31. *Сызранцев В.Г.* Воинские преступления: Комментарий к главе 33 УК РФ / В.Г. Сызранцев. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 с.

32. *Хавронюк М.І.* Військові злочини: Навч. посіб. / М.І. Хавронюк. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 156 с.

33. *Хавронюк М. І.* Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк // М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 272 с.

34. *Чуваков О.А., Крупко Д.И.* Преступления против встановленого порядка несения военной службы // Уголовный кодекс Украины. Комментарий. / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – 836–932 с.

35. *Чхиквадзе В. М.* Советское военно-уголовное право / В. М. Чхиквадзе. – М. : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 452 с.

Карпенко М.І. Опір начальника або примушування його до порушення службових обов'язків: методика розслідування цих злочинів

У статті розглядаються питання, що є обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні в разі вчинення злочинів, передбачених ст. 404 КК України.

Ключові слова: *опір начальника, примушування начальника до порушення службових обов'язків, військові злочини, методика розслідування.*

Карпенко Н.И. Сопротивление начальнику или принуждение его к нарушению служебных обязанностей: методика расследования этих преступлений

В статье рассматриваются вопросы, которые являются обстоятельствами, что подлежат доказыванию в уголовном производстве в случае совершения преступлений, предусмотренных ст. 404 УК Украины.

Ключевые слова: *сопротивление начальнику, принуждение начальника к нарушению служебных обязанностей, воинские преступления, методика расследования.*

Karpenko N. The resistance of the head or forcing him to violate their duties: a methodology for the investigation of these crimes

The paper explores the issues that are circumstances that are subject to proof in criminal proceedings for crimes under Art. 404 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *resistance to the head, forcing the chief to a breach of duty, military crimes, methods of investigation.*

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.